

Menuet, emancipatie van de elegantie

Van Hofdans tot hedendaagse compositie

Mathieu Daniël Polak

April 2025

Inleiding

Tijdens de postgraduaatopleiding Compositie aan het Conservatorium Maastricht stelde docent Vykintas Baltakas mij herhaaldelijk de vraag: “*Wat wil je met het stuk communiceren? Waar gaat het over?*”

Met die vraag doelde hij niet alleen op een mogelijke filosofische, politieke, maatschappelijke of religieuze boodschap die aan een compositie ten grondslag kan liggen, maar ook op een meer abstracte muzikale intentie of een vorm van artistiek onderzoek.

Een compositie kan volgens hem bijvoorbeeld ook een verkenning zijn van muzikale begrippen als dichtheid of textuur, zoals in *Bolero* (1928) van Maurice Ravel (1875–1937), waarin de opbouw naar een climax het centrale uitgangspunt vormt.

Andere sprekende voorbeelden zijn:

- *Atmosphères* (1961) van György Ligeti (1923–2006), een werk dat draait om subtiele interacties tussen klanklagen en instrumentgroepen;
- *Music for 18 Musicians* (1976) van Steve Reich (geb. 1936), waarin de geleidelijke transformatie van repetitieve patronen wordt onderzocht;
- *Quatuor pour la fin du temps* (1941) van Olivier Messiaen (1908–1992), een compositie waarin onconventionele harmonieën, ritmes en cyclische structuren centraal staan, geschreven in gevangenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Wat al deze werken gemeen hebben, is een onmisbaar element dat de muziek richting, drive of een gevoel van doelgerichtheid geeft – een onderliggend idee of muzikale kern die bepaalt ‘waar het stuk over gaat’. Het is deze focus die een compositie haar identiteit en betekenis verleent.

Dikwijls wil ik een werk componeren waarin een muzikale vorm — bijvoorbeeld een fuga of een menuet — het uitgangspunt is. Deze werkwijze is in het huidige tijdsgewricht enigszins ongebruikelijk. Begrijpelijk is dat een vaste vorm als het menuet de vrijheid van expressie zou kunnen beperken; vorm kan immers dwingend zijn. Toch hoeft dit niet het geval te zijn.

Beproefde muzikale vormen zoals de suite, sonate en fuga bieden een flexibel kader dat, wanneer toegepast met moderne compositietechnieken, kan dienen als basis voor volledig nieuwe en innovatieve muziek die zowel hedendaagse als historische esthetische waarden weerspiegelt.

Een compositie kan de titel *Menuet* dragen, ook als zij zich slechts losjes tot die vorm verhoudt. Denkbaar is een menuet in 7/8-maat, geschreven in een octotonisch idioom, met asymmetrische zinnen en ongebruikelijke fraseringen. Alle parameters kunnen daarbij op speelse wijze worden bewerkt. Mogelijk blijft enkel de elegantie behouden die zo kenmerkend is voor het barokke menuet — wat de titel alsnog rechtvaardigt.

Dit essay bespreekt het menuet vanuit historisch perspectief: haar oorsprong, ontwikkeling en verschijningsvormen door de eeuwen heen. Vervolgens wordt een lesplan voorgesteld voor het componeren van een menuet, wordt stilgestaan bij de begrippen elegantie en 'kunst om de kunst.' Het essay wordt afgesloten met een korte nieuwe compositie als illustratie van het bestaansrecht van oude vormen in eigentijdse muziekpraktijk.

Ontstaan van het menuet

Het menuet vindt zijn oorsprong in Frankrijk en genoot grote populariteit aan het hof van Lodewijk XIV (1638–1715), de zogenaamde *Zonnekoning*. Deze vorst was een fervent liefhebber van kunst, muziek en dans, en trad als jonge prins zelfs op in hofballetten. Hij stichtte prestigieuze instellingen als de *Académie Royale de Musique* en de *Académie Royale de Danse*.

Waarschijnlijk is het menuet ontstaan uit de Branle de Poitou, een 16e-eeuwse volksdans uit de gelijknamige provincie. Deze werd oorspronkelijk in rijen of cirkels gedanst en kende zijwaartse bewegingen. Aan het hof werd deze dans verfijnd en aangepast aan aristocratische smaak.

De term *menuet* is afgeleid van het Franse *menu* — 'klein' of 'fijn' — een verwijzing naar de korte en sierlijke passen. Componisten als Jean-Baptiste Lully (1632–1687) en François Couperin (1668–1733) verwerkten het menuet als dansdeel in hun suites, of schreven zelfstandige menuetten.

Naast het menuet kende het hof een breed repertoire aan dansvormen: de gigue, courante, sarabande, bourrée, gavotte, passepied en allemande, elk met hun eigen tempo, maatsoort en karakter.

Het menuet was tijdens officiële Hofbals, vaak in de Galerie des Glaces (Spiegelzaal) of de Salon de Mars in Versailles, de eerste dans van het bal. Adellijke jongeren leerden het menuet dansen als onderdeel van hun opvoeding. Er werden dagelijks lessen aan het hof gegeven, geleid door dansmeesters. Een menuet kon gedanst worden als demonstratie van elegantie en beheersing. Aan het hof werd tijdens het eten niet gedanst maar er werd vaak muziek gespeeld. Het menuet gold als de meest verfijnde en beschaafde dans van het hof. Het was een soort fysieke belichaming van wat aan het hof gold als perfecte etiquette: elegantie, controle, balans en noblesse.

Het menuet kenmerkte zich door een matig tempo, 3/4-maat, en een gracieus maar statig karakter. Aan het hof van Lodewijk XIV was het de maatstaf voor dansetiquette: de dans begon met een elegante buiging, gevolgd door kleine, beheerste passen. Dansparen bewogen zich in spiegelbeeld, doorgaans in achtvormige patronen of cirkels. De dans werd

genoteerd in een speciale dansnotatie, zoals ontwikkeld door Raoul-Auger Feuillet (circa 1653–1709). Van hem is de uitspraak:

“Le Menuet est la danse la plus noble et la plus galante qui se danse à la cour.”
(“Het menuet is de edelste en meest galante dans van het hof.”)

Duitse componisten als Johann Sebastian Bach (1685–1750), Georg Philipp Telemann (1681–1767) en Georg Friedrich Händel (1685–1759) bewonderden deze Franse hofcultuur. In hun suites en kamermuziek verschijnt het menuet als een gestileerde dansvorm — niet langer bedoeld om op te dansen, maar om te beluisteren. In de handen van Bach werd het menuet een miniatuurkunstwerk op zich.

Klassieke en Romantische periode

In de klassieke periode (1750–1820) ontwikkelde het menuet zich tot een zelfstandig muzikaal genre. Hoewel de 3/4-maat behouden bleef, veranderde de vorm aanzienlijk. De standaardstructuur werd menuet – trio – menuet da capo, waarbij elk deel doorgaans uit symmetrische zinnen van acht maten bestond.

Menuetten kregen een vaste plaats in symfonieën, strijkkwartetten en sonates. De stijl werd minder sierlijk dan in de barok en kenmerkte zich door grotere helderheid en vormlogica. Belangrijke voorbeelden zijn te vinden bij Joseph Haydn (1732–1809), Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) en Ludwig van Beethoven (1770–1827). Met name Beethoven gaf het menuet een krachtiger karakter en verving het gaandeweg door het scherzo — een sneller en scherper geprofileerd dansdeel.

In de romantiek (circa 1800–1900) verdween het menuet grotendeels uit de actualiteit. Componisten gaven de voorkeur aan vrijere, meer expressieve vormen. Soms werd het menuet echter gebruikt als historisch citaat of nostalgische verwijzing.

Menuet in de 20e eeuw

In de 20e eeuw werd het menuet herontdekt door neoklassieke componisten zoals Maurice Ravel (1875–1937), Francis Poulenc (1899–1963), Igor Stravinsky (1882–1971) en Béla Bartók (1881–1945). Zij gaven het genre een nieuwe invulling met moderne harmonieën, speelse ritmiek en bewuste stijlverwijzingen. Voorbeelden zijn:

- *Menuet* uit *Le Tombeau de Couperin* (1917) – Ravel
- *Menuet antique* (1895/1929) – Ravel
- *Menuet* uit *Pulcinella Suite* – Stravinsky
- *Minuet* uit *Souvenirs*, op. 28 (1951) – Samuel Barber
- *Menuet* uit *Suite Française* (1935) – Poulenc

Ravel schreef over zijn werk *Menuet antique*:

“Le Menuet antique n’est pas une parodie, mais un hommage.”
(“Het Menuet antique is geen parodie, maar een eerbetoon.”)

Lesplan: componeren van een menuet

1. Analysefase

Bestudeer enkele van de volgende menuetten (audio en partituur):

- Jean-Baptiste Lully: *Menuet* uit *Armide*, LWV 71
- Johann Sebastian Bach: *Menuet* uit een van de Franse Suites
- Joseph Haydn: *Menuet* uit Symfonie nr. 39, nr. 47, nr. 90, nr. 98
- Wolfgang Amadeus Mozart: *Menuet* uit Pianosonate KV 331
- Beethoven: *Minuet*, WoO 82
- Luigi Boccherini: *Menuet* uit Strijkkwintet op. 11
- Maurice Ravel: *Menuet sur le nom de Haydn*, M. 58
- Claude Debussy: *Menuet* uit *Petite Suite*
- Igor Stravinsky: *Menuet* uit *Pulcinella Suite*
- Leopold Godowsky: *Menuet no. 1*
- Henri Kowalski: *Menuet de Marie Leszynska*, op. 23
- Theodore Lack: *Menuet du XVIIIme. Siècle*, op. 36
- Camille Saint-Saëns: *Menuet et Valse*, op. 56
- Cécile Chaminade: *Menuet galant*, op. 129
- Charles Gounod: *Menuet CG 611*
- Johann Krieger (1651-1735): *Minuet in A minor*
- Henry Purcell (1659-1695): *Minuet in A minor*, Z. 649
- Christian Pezold (1677-1733): *Minuet in G major*, BWV. Anh. 114
- Claude Debussy (1862-1918): *Menuet* uit *Suite Bergamasque*
- Erik Satie (1866-1925): *Premier Menuet*
- Franz Schubert (1797-1828): *Menuet in A major*, D. 334

2. Vergelijk en interpreteer

Schrijf een beschouwing over:

- Harmonie, melodie, ritme, vorm, stijl, frasering
- Persoonlijke esthetische beoordeling
- Waar je zelf andere keuzes zou maken — zoals bij een schaakpartij: welke ‘zet’ zou jij doen in maat 5 of 8?

3. Compositieopdracht

Componeer een eigen menuet waarin alle muzikale middelen zijn toegestaan. Overweeg:

- Alternatieve maatsoorten (bijv. 7/8)
- Atonaliteit of modale toonladders
- Citaten of vervormingen van bestaande menuetten
- Asymmetrische vormgeving
- Perspectiefwisseling (bijv. melodie in de bas)

Voeg een korte notitie toe waarin je uitlegt waarin jouw werk verwant is aan het menuet en wat jouw visie is op de toekomst van deze vorm.

Filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) zei: *“Le menuet est une danse qui ne dit rien à l’âme, mais tout au regard.”* (“Het menuet zegt niets tot de ziel, maar alles tot het oog.”)

Hij beschouwde het menuet als een vorm van oppervlakkige elegantie. Wat is jouw visie ten opzichte van elegantie in de muziek? Oppervlakkig of juist iets dat ook een doel op zich kan zijn?

Elegantia, het Latijnse woord waar “elegantie” vandaan komt, betekent oorspronkelijk iets als “fijnzinnige keuze” of “goede smaak”. In bredere zin wordt elegantie vaak omschreven als: vloeiende vorm en beweging, beheersing, geen overdaad, fijngevoeligheid in gebaar, taal, kleding of muziek en met een zekere eenvoud. Elegantie wordt soms gezien als elitair of als iets dat niet past bij de ruwe echtheid van het huidige tijdsgewricht.

De term ‘elegantie’ bracht me bij *l’art pour l’art*, kunst omwille van de kunst. Het verwijst naar het idee dat kunst geen ander doel hoeft te dienen dan zichzelf. Kunst puur ter wille van schoonheid of esthetiek. Deze filosofie ontstond in de 19^e eeuw en was in eerste instantie bedoeld als protest tegen het idee dat kunst altijd een sociale of politieke boodschap moet overbrengen. De term *l’art pour l’art* werd bedacht door de Franse filosoof Victor Cousin. Het concept werd later ontwikkeld en gepopulariseerd door schrijvers en kunstenaars zoals Théophile Gautier. Filosoof Arthur Schopenhauer had grote invloed op de gedachtegang achter *l’art pour l’art*. Hij beschouwde kunst, en met name muziek, als een manier om te ontsnappen aan de wereld van het lijden en de alledaagse zorgen. Een Dichter als Charles Baudelaire en schrijver Oscar Wilde waren ook belangrijke voorstanders van het idee dat kunst autonome waarde heeft. Wilde vatte dit samen in zijn beroemde uitspraak: “All art is quite useless.”

De oorsprong van *l’art pour l’art* ligt in Frankrijk. Frankrijk had eeuwenlang een sterke traditie van het koesteren van kunst en esthetiek. Kunst werd vaak als integraal onderdeel van de Franse cultuur gezien. Dit creëerde een voedingsbodem voor discussies over de aard en functie van kunst. In de vroege 19^e eeuw domineerde de Romantiek het culturele landschap. Dit was doordrenkt van emotie, sociale idealen en persoonlijke expressie. *L’art pour l’art* kwam als reactie hierop. Eind 19^e en begin 20^e eeuw was Parijs het culturele centrum van Europa. Het is dus niet verwonderlijk dat een stroming als *l’art pour l’art* bekendheid kreeg.

Er zijn componisten die in verband gebracht kunnen worden met *l’art pour l’art*. Claude Debussy (1862-1918) dacht in klankkleuren, in muziek en streefde naar een muzikale taal die gevoelens en sferen oproept. Maurice Ravel (1875-1937), Erik Satie (1866-1925), Georges Auric (1899-1983) en Henri Dutilleul (1916-2013) waren eveneens componisten die een focus hadden op de intrinsieke waarde van muziek als kunstvorm, waarbij schoonheid, vorm en klank centraal staan, los van externe doeleinden of boodschappen.

Bronnen en verder lezen (online)

Historische achtergrond van het menuet

- Wikipedia: [Minuet \(Engels\)](#)
Een toegankelijke en goed onderbouwde samenvatting van de oorsprong en evolutie van het menuet.
- Gallica (Bibliothèque nationale de France): Raoul-Auger Feuillet – *Chorégraphie* (1700)
Origineel handboek voor hofdansnotatie; bevat dansbeschrijvingen en -diagrammen zoals voor het menuet.
- Oxford Music Online (Grove Music) – [Minuet \(via bibliotheek\)](#)
[Toegang via academische instellingen.] Diepgravende beschrijving van het menuet in verschillende periodes.

Belangrijke menuetten en componisten

- IMSLP: Collectie menuetten – van Bach tot Ravel
Gratis downloadbare bladmuziek van honderden menuetten.
- YouTube: Zoek op bijvoorbeeld “Ravel Menuet sur le nom de Haydn” of “Mozart Menuet KV 331” voor uitvoeringen.

Filosofie: elegantie & l’art pour l’art

- Stanford Encyclopedia of Philosophy: [Arthur Schopenhauer](#)
Schopenhauers visie op muziek als ontsnapping aan het lijden.
- Project Gutenberg: Oscar Wilde – *The Critic as Artist*
Belangrijk essay over de autonomie van kunst.
- Britannica: [L’art pour l’art](#)
Heldere uitleg van het idee “kunst om de kunst” met voorbeelden.

Plan nieuwe compositie: Menuet

- Een driestemmige compositie. De systemen bestaan uit drie notenbalken. In eerste instantie bedoeld voor hobo, klarinet & cello of voor solo piano.
- Een van de stemmen heeft een vloeiende doorgaande beweging in achtsten en zestiende noten als symbool voor **elegantie**.
- Een van de stemmen benadrukt de **3/4 maat** en heeft meer lange noten. Deze stem symboliseert de **aristocratie**, verhevenheid boven het proletariaat.
- Na een aantal maten komt stem drie erbij. Door de driestemmigheid die ontstaat, wordt in feite een **Trio** in het menuet ingebakken.
- In eerste instantie wordt qua idioom modaliteit gekozen. Verwijzing naar het **archaïsche**.
- Indien mogelijk zal ik in de harmonie verwijzen naar Ravel (Franse invloed).